NAKIŞ
(نقش)

Türk mûsikisinde bir form.

Sözlükte "süsleme, işleme" anlamına gelen **nakş** kelimesi Türk mûsikisinde beste, semâi gibi büyük formların bir çeşidini diğer çeşitten ayırmak için kullanılmıştır. Klasik Türk mûsikisi formlarından beste, ağır semâi ve yürük semâiler murabba ve nakış olmak üzere iki temel yapı üzerine bestelenmiştir. Genellikle gazel formundaki bir şiirin matla' ve makta' beyitlerinden meydana gelen murabbalarda birinci, ikinci ve dördüncü mısralar aynı, miyanhâne (miyan) adı verilen ve makam geçkisi yapılan üçüncü mısra ise ayrıca bestelidir. Murabbalarda her bir mısradan sonra tekrar edilen, bestesi mısralardan farklı "terennüm" denilen bir bölüm de yer alır. Dört hâneli oldukları için murabba adı verilen beste ve semâilerden besteler için "murabba beste" tabiri kullanılırsa da ağır ve yürük semâiler için murabba ifadesi kullanılmaz (bk. AĞIR SEMÂİ; BESTE).

Nakış beste ve semâilerin kuruluş yapısı murabba biçiminden farklıdır. Güfteleri yine genellikle bir gazelin iki beytinden meydana gelmesine rağmen nakışlarda bu dört mısraın bestelenişi murabbalara göre değişiktir. Nakış beste ve semâilerde birinci, ikinci ve makam geçkisi yapılan üçüncü mısralar ayrı, dördüncü mısra ikinci mısra ile aynı besteli olup iki mısradan sonra gelen terennüm de ayrıca bestelidir.

Nakışlarda terennüm farklı bir özellik taşır. Melodik ve ritmik yapısıyla âdeta başka bir eser hissi verecek derecede özenli olan bu terennümlerde genellikle lafzî terennümün kullanıldığı, bazan terennümün vezinli ve kafiyeli beyitlerle yapıldığı, bazı nakış ağır ve yürük semâilerin terennümlerinde de usul geçkilerinin bulunduğu görülmektedir. Yine bazı nakışlar meyansız olabilir. Bu durumda üçüncü ve dördüncü mısralar birinci ve ikinci mısraların besteleriyle okunur ve ardından gelen terennümle eser sona erer. Böyle nakışlarda terennüm parlaklığının ayrıca bir meyana ihtiyaç bıraktırmadığı anlaşılmaktadır. Son iki mısraın okunmadığı nakışlar da bulunmaktadır. Nakışlar (beste, ağır semâi ve yürük semâi) dört hâneli olmayıp iki hâneli eserlerdir ve yapı şemaları şöyledir:

1. mısra	A	1. hâne zemin
2. mısra	B	
terennüm	C	

1. mısra	A	1. hâne
2. mısra	B	
terennüm	C	

meyansız ise

3. mısra	D	2. hâne meyan
4. mısra	B	
terennüm	C	

3. mısra	A	2. hâne
4. mısra	B	
terennüm	C	

Nakışlar bu yapıları ile murabbalara göre daha kısa eserlerdir. Beste ve semâilerin başında "murabba" veya "nakış" sıfatı yoksa o eserin murabba biçiminde olduğu anlaşılır. Ancak Türk mûsikisinde "nakış"lığı belirtmek için bu sıfatın beste ve semâilerin başına konulması (nakış beste, nakış ağır semâi, nakış yürük semâi gibi) bir gelenek halinde yerleşmiştir. Ayrıca nakış bestelerin çoğunun lenk fahte usulüyle ölçülmesinden dolayı bu usul âdeta nakış bestelerin geleneksel usulü durumuna gelmiştir, ancak diğer usullerle yapılan nakış besteler de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kantemiroğlu, *Kitâbu İlmi'l-mûsikî alâ vechi'l-hurûfât: Mûsikîyi Harflerle Tesbît ve İcrâ İlminin Kitabı* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2001, I, 180-185; Ahmed Avni [Konuk], *Hânende*, İstanbul 1317, s. 22; Özkan, *TMNU*, s. 86-87; Alâeddin Yavaşça, *Türk Mûsikîsinde Kompozisyon ve Beste Biçimleri*, İstanbul 2002, s. 489-502, 521-543, 571-576, 592-606, 614-615.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

NAKĪ

(bk. ALİ el-HÂDÎ).

NAKİB
(النقيب)

Bir cemaatin büyüğü, bir topluluğun başkanı, başkan vekili veya temsilcisi olan kimse.

Sözlükte "hayırlı, seçkin kişi; bir topluluğun başkanı, vekili, kefili, emini" anlamlarına gelen **nakīb** kelimesi (çoğulu nükabâ) terim olarak siyasî, içtimaî, askerî, dinî alanlarda hükümdar veya şeyhlerin maiyetinde görevli üst düzey sorumlularını ifade eder. Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin neslinden gelen seyyid-şeriflerin meseleleriyle ilgilenmek üzere devlet tarafından tayin edilen memura da bu unvan verilmiştir (bk. NAKÎBÜLEŞRAF). Nakib Kur'ân-ı Kerîm'de "kabilesinin kefili ve emini" anlamında, "Onlardan -İsrâiloğulları'ndan- on iki nakib gönderdik" şeklinde geçmektedir (el-Mâide 5/12). Hadislerde de aynı mânada Hz. Peygamber'in nâib ve yardımcıları konumundaki kişileri belirtmektedir (Wensinck, *el-Muʿcem*, "nḳb" md.).

Nakib kelimesi ilk defa hicretten önce İkinci Akabe Biatı sırasında kullanılmıştır. Resûl-i Ekrem, Akabe'de kendisine biat eden Medineliler arasından on iki kişiyi Medine'deki müslümanların meseleleriyle ilgilenmek, İslâm'a davette bulunmak ve oradaki gelişmeleri kendisine bildirmek için nakib tayin etmiş, Neccâroğulları'nın temsilcisi Es'ad b. Zürâre'yi de onların reisliğine (nakībü'n-nükabâ) getirmiştir. Hz. Peygamber bu nakibleri Hz. Mûsâ'nın on iki yardımcısına ve Hz. Îsâ'nın on iki havârisine benzetmiştir (İbn Sa'd, I, 222-223). Es'ad b. Zürâre hicretin 1. yılında (623) vefat edince Neccâroğulları Resûlullah'a gelerek kendilerine yeni bir nakib tayin etmesini istemiş, Hz. Peygamber de, "Sizler benim dayılarımsınız, sizin nakibiniz benim" diyerek onları sevindirmiştir.

Sonraki dönemlerde nakib kelimesi farklı anlamlarda yaygın biçimde kullanılmıştır. Hâlid b. Velîd'in 12 (633) yılında Hîre heyetiyle yaptığı cizye anlaşmasında Hîre reisleri nükabâ olarak adlandırılmıştır. Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilâtında atıyyelerin taşrada dağıtımını bölgedeki kabileleri iyi tanıyan nakib, arîf ve emin gibi görevlilerin yaptığı, Abbâsî ihtilâlinin hazırlık safhasında daveti yürüten yetmiş dâîden on ikisinin nakib tayin edildiği, Karmatî liderinin 278'de (891) on iki kişiyi nakib seçtiği ve onlara Hz. Îsâ'nın havârileri gibi olduklarını söylediği kaydedilmektedir.

Birçok İslâm devletinde askerî teşkilâtta belirli sayıdaki askerî birliğin başına bir nakibin tayin edildiği anlaşılmaktadır. Selçuknâmeler'in verdiği bigilere göre Selçuklular'da nakib unvanını taşıyan kumandanlar bulunmaktadır. Selçuklu sarayında sultanın hizmet ve muhafızlığına memur 200 süvariden oluşan bir zümre mevcuttu. "Müfredân" ismi verilen bu süvarilerden her elli kişilik birliğin başına bir nakib tayin edilirdi. Selçuklu berîd teşkilâtında da nakib isimli bir görevli sınıfı olduğu zikredilmektedir. Bu nakibler, vilâyetlerde ülkenin her tarafından haber getirmek üzere istihdam edilen peyklerin âmiri konumundaydı. XI. yüzyılda Gazneliler'de ve XII. yüzyılın sonlarında Hârizmşahlar'da nakib unvanını taşıyan askerler olduğu belirtil-

mektedir. Begteginliler döneminde Musul'da bir kale nakibinden bahsedilmektedir. Memlükler'de nakîbü'l-ceyş unvanını taşıyan görevli sultanı korumak, geçit törenlerinde ve yoklamalarda askerin tertibi ve kıyafetiyle meşgul olmak, mevkib (alay) ve seferlerde muhafızlık yapmak, bir emri veya askere yazılacak fermanı kaleme almak, sultanın görüşmek istediği emîrleri ve askerleri huzura çıkarmak gibi vazifeleri yürütüyordu. Celâyirli Sultanı Ahmed, Memlük Sultanı Berkuk'a iltica ettiğinde maiyeti arasında nakîbü'l-ceyşlerin bulunması aynı uygulamanın Celâyirliler'de de olduğunu göstermektedir. Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı'nın merkez teşkilâtında askerî işlerin idaresine bakan Dîvân-ı Arz'daki görevliler arasında nakibler de vardı. Nakibler saray teşkilâtında teşrifatçılık görevini ifa eder, bayram merasimlerinde resmî alayda hâcible birlikte sultanın önünde yürürlerdi. XVII. yüzyılda Özbek sarayında hanın sol tarafında seyyid olan nakibler yer almaktaydı. Bunların emîrin bulunmadığı durumlarda kazaskerin yetkisi dışında kalan sivil ve askerî işlere baktıkları zikredilmektedir.

XII. yüzyılın başlarında resmî hale gelen fütüvvet teşkilâtında nakib adlı makam sahibinin özel bir yeri vardı. Teşkilât hiyerarşisinde şeyhü'ş-şüyûh en üst makamda bulunur, onu şeyh, halife ve üç nakib takip ederdi. Nakiblerden biri reis olup diğerleri ona tâbi idi. Fütüvvetnâmelerde nakibin vazifeleri ayrıntılı şekilde sayılmaktadır. Nakiblerin pîrinin Hz. Ali'nin şed kuşattığı Câbir-i Ensârî (Câbir b. Abdullah) olduğuna inanılır. Nakib ve nakîbü'n-nükabâ zümrelerinin Bektaşîlik, Rifâiyye, Sa'diyye ve Kādiriyye başta olmak üzere bütün tarikatları etkilediği kabul edilir.

Fütüvvet teşkilâtının XIII. yüzyılda Anadolu'daki yansıması olduğu kabul edilen Ahîlik'te de nakibin mertebesi ve hizmet şekli fütüvvet müessesesindeki nakible büyük ölçüde benzerlik gösterir. Ahîlik'te nakib esnafın seçimiyle göreve gelir. Esnaf, sanatkâr ve tüccarlar arasında şeyhin temsilcisi durumunda olan nakibin görevi üyeleri denetlemek, törenlerde şeyhi temsil etmek, ustalık merasimlerinde dua etmek, ustalığa terfi eden üyelere peştamal kuşatmak, şeyhin istediği üyeyi zâviyeye davet etmek, üyelerin isteklerini şeyhe bildirmek ve zâviyenin hizmetlerini yürütmektir. Gerektiğinde esnafa kefil olan nakib onlar üzerinde daha çok dinî bir otorite konumundadır.

Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilâtının icra organının başı olan kethüdânın yardımcıları arasında nakib de bulunmaktadır. Esnaf arasından doğruluğu ve dindarlığı ile meşhur kişilerden seçilen nakibin bir meslek sahibi olması şarttır. Evliya Çelebi esnaf alaylarının geçit törenini anlatırken şeyhten sonra nakibi de zikretmektedir.

Osmanlı döneminde Ahîlik'teki ritüellerin ve hiyerarşinin benzeri güreş ve okçuluk sporunda da uygulanmıştır. Ok meydanında meydan şeyhinin yardımcısı olarak meydan nakibi (vekilharç) bulunurdu ve Okçular Tekkesi'ndeki törenleri yönetirdi. Klasik dönem Osmanlı külliyelerinin hastahane, tekke, zâviye, imaret gibi birimlerinde mütevelliye bağlı olarak çalışan ve görev yaptıkları kuruluşlardan sorumlu olan yöneticilere şeyh, yardımcılarına da nakib adı verilmiştir.

Tekke hizmetlileri arasında farklı görevler ifa eden nakibler mevcut olup bunlara konum ve görevlerine göre sernakib, meydan nakibi, kahve nakibi, paşmak nakibi gibi adlar verilmiş, bu arada hâdimlere de nakib denilmiştir. Bektaşîlik ve Alevîlik'te on iki posttan biri olan nakib postu Kaygusuz Abdal makamı olarak kabul edilir. Nusayrîlik'te şeyhten sonra gelen, tören ve ibadetlerde görev alan kişiye de nakib ismi verilir. Cumhuriyet'in ilânından sonra 30 Kasım 1925 tarihli kanunla nakib unvanının kullanılması yasaklanmıştır (*Düstur,* Üçüncü tertip, VII, 113).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "nḳb" md.; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 559; Wensinck, *el-Muʿcem,* "nḳb" md.; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt,* I, 221-223, III, 602, 611; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 6; Taberî, *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), III, 364; VII, 491; IX, 135; X, 24; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 91, 99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîḫ* (nşr. Halîl Me'mûn Şîhâ), Beyrut 1422/2002, VI, 129, 558; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât,* IV, 357-358, 361-363, 365; İbn Battûta, *er-Riḥle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, III, 150, 152, 159; Kalkaşendî, *Ṣubḥu'l-aʿşâ,* IV, 21, 186, 237; V, 139, 146, 334, 456; XII, 453; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 213, 218, 226, 231, 234, 245, 249, 268-269, 272, 276, 282, 285, 291, 293, 295, 317; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye,* s. 503-512, 516, 537-538, 540, 551; *Düstur,* Üçüncü tertip, Ankara 1926, VII, 113; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı,* İstanbul 1961, s. 78, 129, 137, 139, 154-155; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal,* V, 294; Uzunçarşılı, *Medhal,* Ankara 1970, s. 45, 55, 330, 349, 359, 396, 399, 426-427, 429, 432; Ahmed Çelebi, *İslâmda Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul 1983, s. 283-286; Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf,* İstanbul 1986, s. 116-117; Bedri Noyan, *Bektaşîlik Alevîlik Nedir?,* Ankara 1987, s. 296; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 158-159; II, 824, 912; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme,* Ankara 1998, s. 72, 79-80, 91, 100-101, 110, 172-177, 181-183, 185-186, 189, 191, 193-195, 197-200; Özbay Güven, "Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri", *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri (13-15 Ekim 1999 Kırşehir),* Ankara 1999, s. 157-188; Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi,* İstanbul 2000, s. 137, 138, 145-146, 148, 245, 281; Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VIII, 579; S. Halûk Kortel, "Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât", *a.e.,* VIII, 731, 735; Cemaleddin Server Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü* (haz. M. Doğan Bayın – İsmail Dervişoğlu), İstanbul 2003, s. 42, 50, 90, 240, 331-336; G. Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı* (trc. Ali Hakan Çavuşoğlu – Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul 2004, s. 53-56; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İFM,* XI/1-4 (1949-50), s. 36-37, 47-53, 90, 98, 220-225, 232-234, 304; M. Yûsuf el-Fârûkī, el-ʿArâfe ve'n-neḳābe müʾessesetân ictimâʿiyyetân mühimmetân fi'l-ʿahdi'n-nebevî", *Dirâsâtü'l-İslâmiyye,* XVII/2, İslâmâbâd 1982, s. 83-87; D. de Weese, "The Descendants of Sayyid Ata and the Rank of Naqīb in Central Asia", *JAOS,* CXV/4 (1995), s. 615, 616; Pakalın, II, 647-648; C. E. Bosworth – J. Burton-Page, "Naḳīb", *EI²* (İng.), VII, 926; Mustafa Fayda, "Atâ", *DİA,* IV, 33; M. Hüseyin el-A'lamî el-Hâirî, *Dâʾiretü'l-maʿârifi'ş-Şîʿiyyeti'l-ʿâmme,* Beyrut 1413/1993, XVIII, 190.

GÜLGÜN UYAR

NAKÎBÜLEŞRAF

(نقيب الأشراف)

Seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakan yetkili.

Sözlükte "vekil, bir topluluğun başkanı" anlamındaki **nakīb** kelimesiyle Hz. Muhammed'in, kızı Fâtıma'nın iki oğlundan Hasan'ın soyunu ifade eden **eşrâf**tan (tekili şerîf) oluşan terkip, peygamber soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır. Resûl-i Ekrem'in ailesi, yakın akrabası ve soyundan gelenler müslümanlar nazarında müstesna bir mevkiye sahip olmuş, bunları sayıp sevmenin dinî bir vecîbe olduğu kabul edilmiş (bk. **ÂL; EHL-i BEYT**) ve onlarla ilgili bazı hizmetleri ifa etmek üzere görevliler tayin edilmiştir. Böylece zamanla **nikābet** müessesesi ortaya çıkmış, bununla ilgili görevlilere de **nakīb**, **nakībü'l-eşrâf** ve **nakībü'n-nükabâ** gibi isimler verilmiştir.

Resûlullah gibi ailesi ve akrabaları da zekât ve sadaka alamadıkları için kendilerine ganimetten pay ayrılmış, Resûl-i Ekrem bu payı dağıtmak üzere Hz. Ali'yi görevlendirmiş, Hz. Ali bu görevini Hz. Ebû Bekir ve Ömer devrinde de sürdürmüştür. Halife